

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КОМПОНЕНТІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ДО РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Янкевич С.М. Програма розвитку компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками. В статті розкрито зміст програми розвитку компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, відображено етапи та напрями її впровадження, а також визначено її складові (організаційну, змістову та рефлексійну).

Також у цій роботі виділено компоненти готовності, на які здійснюватиметься вплив за допомогою спеціально підібраних тренінгових вправ, запропоновано теми для дискусій у ході проведення тренінгових занять, розроблено графічну схему зазначеної програми, а також описано умови, за яких буде забезпечена ефективність програми.

Ключові слова: готовність, особистість, соціально дезадаптовані підлітки, формування, програма розвитку, емпатія, комунікативна толерантність, стресостійкість, самоконтроль, індивідуально-психологічна адаптованість.

Янкевич С.М. Программа развития компонентов готовности будущих специалистов сферы образования к работе с социально дезадаптированными подростками. В статье раскрыто содержание программы развития компонентов готовности будущих специалистов образования к работе с социально дезадаптированными подростками, отражены этапы и направления ее внедрения, а также определены ее составляющие (организационная, содержательная и рефлексивная).

Также в данной работе выделены компоненты готовности, на которые будет осуществляться воздействие с помощью специально подобранных тренинговых упражнений, предложены темы для дискуссий в процессе проведения тренинговых занятий, разработана графическая схема указанной программы, а также описаны условия, при которых будет обеспечена эффективность программы.

Ключевые слова: готовность, личность, социально дезадаптированные подростки, формирование, программа развития, эмпатия, коммуникативная толерантность, стрессоустойчивость, самоконтроль, индивидуально-психологическая адаптированность.

Постановка проблеми. Потреба наповнення вітчизняних шкіл кваліфікованими фахівцями – практичними психологами та соціальними педагогами, здатними вирішувати завдання із подолання дитячої дезадаптації, є одним із нагальних питань, які стоять перед сучасною освітньою системою. Гострота проблеми обумовлена тим, що реалії сучасного життя створюють сприятливі умови для виникнення та поширення дезадаптації серед молоді. Тому особливе значення в даному контексті відводиться фахівцям, які професійно та кваліфіковано здатні працювати із соціально дезадаптованими дітьми.

З огляду на зазначене, важливим у цьому контексті є створення та реалізація спеціальної програми розвитку компонентів готовності практичних психологів та соціальних педагогів до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, в основі якої є застосування тренінгового інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній та закордонній психології все частіше звертається увага дослідників до проблеми підготовки фахівців різного профілю діяльності до роботи із подолання дитячої дезадаптації. Так, Арифудіна Р.У. досліджувала особливості професійної підготовки соціальних педагогів до роботи із дітьми з девіантною поведінкою, Ромашина Е.В. вивчала формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ до роботи із дітьми інвалідами, Яценко І.Г. виділила педагогічні умови формування готовності психологів до роботи із сім'ями та дітьми «групи ризику», Лобанова А.В. описала специфіку підготовки спеціалістів із профілактики адиктивної поведінки в умовах інноваційного навчання у вузі. Також дослідження із вказаної проблематики проводили К.А. Абульханова-Славська, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, А.В. Брушлинський, Ф.Е. Василюк, М.І. Воловікова, В.В. Знаков, В.А. Єлісеєва, С.Д. Максименко, В.Д. Шадрикова та інші.

Мета дослідження – розкриття змісту програми розвитку компонентів готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У процесі констатувального етапу дослідження визначено психологічні чинники готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, які здійснюють свій вплив через компоненти готовності: духовно-психологічний, соціально-психологічний, особистісно-психологічний.

До психологічних чинників, що впливають на готовність до роботи із соціально дезадаптованими підлітками через духовно-психологічний компонент, належать альтруїзм, емпатія та відчуття громадянського обов'язку. Чинниками, що здійснюють вплив на соціально-психологічний компонент, є вербальна креативність, прийняття інших та комунікативна толерантність. Особистісно-психологічний компонент здійснює вплив на готовність через самоконтроль, соціально-психологічну адаптованість та стресостійкість.

З огляду на результати та висновки, отримані в ході теоретичного аналізу наукової літератури та емпіричного дослідження психологічних чинників готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, існує необхідність цілеспрямованого розвитку в майбутніх фахівців освітньої галузі компонентів готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками. Зазначене визначило мету формувальної частини дослідження. Для її досягнення необхідно виконати наступні завдання:

- 1) розробити програму розвитку готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками з огляду на результати констатувального етапу дослідження;
- 2) апробувати запропоновану програму та проаналізувати результати, отримані до та після її реалізації;

3) з метою перевірки дієвості розробленої програми сформувати та дослідити особливості сформованості компонентів готовності у студентів експериментальної та контрольної груп.

У процесі формування духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності застосовувалися різні види тренінгу для забезпечення позитивних особистісних змін майбутніх фахівців освітньої галузі. Як вважає М.Л. Смульсон, провідними у сучасній концепції тренінгу є поняття «психологічний вплив» та «особистісні зміни». В даному контексті тренінг виступає різновидом навчального впливу, а також формою психологічного впливу, реалізованого через комплекс активних групових методів і процесів, який опосередковує вплив на особистість.

У процесі проведення групових тренінгів, спрямованих на формування духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, враховувалися ключові засади, які забезпечували життєдіяльність тренінгової групи:

1) згуртованість – визначає взаємне тяжіння членів групи один до одного. Вона можлива за умов:

- а) цілі особистості збігаються з цілями групи;
- б) особистість задовольняє свої потреби в групі;
- в) особистість відчуває вигоду і користь від своєї присутності в групі;

2) напруга – визначається тим, що при задоволенні особистих проблем, потреб, мотивів кожен учасник групи повинен враховувати думки інших. У випадку виникнення незбігів, альтернативна думка не повинна подавлятися, а, навпаки, колективно обговорюватися.

3) проекція – полягає в тому, що кожен учасник групи здатен приписувати власні неусвідомлені переживання іншим учасникам тренінгу. Тому у процесі розвивального впливу слід враховувати неправильні узагальнення, перенесення своїх проблем на оточення, порівняння теперішнього досвіду з минулим та ін.

Під час процесу конструювання тренінгових занять та їх проведення необхідно було дотримуватися ряду вимог:

1) забезпечити проведення занять фахівцем, який має відповідну освіту, знання та досвід;

2) визначити, які саме психологічні функції будуть залучені під час тренінгу і які особистісні новоутворення очікуються;

3) програма розвивального тренінгу повинна відповідати меті навчання та індивідуальним особливостям членів групи;

4) визначити досягнуті результати, тобто здійснити порівняльний аналіз отриманих результатів до та після проведення тренінгу на основі заданих параметрів.

Відповідно до результатів першого діагностичного зрізу встановлено, що важливими психологічними чинниками, які сукупно й комплексно впливають на розвиток духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками та визначають достатність або недостатність її сформованості, є:

1) у духовно-психологічному компоненті готовності – альтруїзм, емпатія, відчуття громадянського обов'язку;

2) у соціально-психологічному компоненті готовності – вербальна креативність, прийняття інших, комунікативна толерантність;

3) в особистісно-психологічному компоненті – самоконтроль, особистісна адаптованість та стресостійкість.

Завданням тренінгу як основного формувального елемента розвивальної програми було сприяння розвитку духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

З огляду на зазначене, першочерговими завданнями тренінгу було:

1. Забезпечення умов, за яких майбутні фахівці освітньої галузі прагнутимуть мати достатній рівень готовності до роботи із СДП.

2. Формування системи знань з проблеми готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками та визначення психологічних чинників готовності, їх змісту та важливості для ефективної професійної діяльності в освітній сфері.

3. Усвідомлення важливості психологічних чинників (альтруїзму, емпатії, вербальної креативності, комунікативної толерантності, прийняття інших, почуття громадянського обов'язку, особистісної адаптованості, стресостійкості та самоконтролю) у формуванні готовності майбутніх фахівців до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

4. Осмислення та рефлексія прояву психологічних чинників (альтруїзму, емпатії, вербальної креативності, комунікативної толерантності, прийняття інших, почуття громадянського обов'язку, особистісної адаптованості, стресостійкості та самоконтролю) на становлення готовності майбутніх фахівців до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

5. Сприяння розвитку духовно-психологічного (альтруїзм, емпатія, відчуття громадянського обов'язку), соціально-психологічного (вербальна креативність, прийняття інших, комунікативна толерантність) та особистісно-психологічного (самоконтроль, особистісна адаптованість та стресостійкість) компонентів готовності.

6. Формування позитивного налаштування членів тренінгової групи на подальше використання отриманого досвіду в практичній професійній діяльності та особистому житті.

Процес проведення тренінгових занять, спрямований на формування духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, складався з кількох етапів:

1) підготовчий – керівник групи спільно із її учасниками готував інвентар та приміщення для проведення тренінгу;

2) початковий – повідомлення членам групи теми, мети і специфіки заняття;

3) основний – власне проведення тренінгових занять;

4) завершальний – аналіз заняття, рефлексія, узагальнення результатів роботи групи тощо.

З метою розвитку духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності обґрунтовано та проведено комплекс тренінгових занять на основі спеціально підібраних розвивальних вправ і завдань, що ґрунтувався на визначених психологічних чинниках та містив 16 групових занять, поділених на блоки за спрямованістю на розвиток кожного з компонентів готовності.

Розвивальна програма містила 16 занять, розрахованих на один семестр, кожне із яких було розроблене на основі одного чи кількох базових психологічних чинників та здійснювало комплексний вплив на духовно-психологічний, соціально-психологічний та особистісно-психологічний компонент готовності чи їх сукупність. Поряд із цим, така диференціація була відносною, оскільки неможливо розвивати одні психологічні утворення ізольовано від інших. Кожне тренінгове заняття було розраховане на 1,5–2 години.

Змістова складова розвивальної програми, спрямованої на формування духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності, включала наступні тренінгові вправи спрямовані на:

1) розвиток вербальної креативності;

2) розвиток емпатійності;

3) розвиток альтруїзму;

4) розвиток комунікативної толерантності;

5) розвиток здатності приймати інших;

6) розвиток почуття громадянського обов'язку;

7) розвиток самоконтролю;

8) розвиток особистісної адаптованості;

9) розвиток стресостійкості.

Ці тренінгові заняття були поділені на групи залежно від домінуючого впливу на один з компонентів готовності – так звані «духовний», «соціальний» та «особистісний» блоки занять. Так, формування духовно-психологічного компонента готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками здійснювалося у процесі проведення занять «духовного» блоку, соціально-психологічного – «соціального» та особистісно-психологічного – «особистісного» блоків.

«Духовний» блок занять містив тренінги на розвиток комунікативних схильностей, емпатійності та альтруїзму. «Соціальний» блок занять містив тренінги на розвиток комунікативної толерантності, здатності приймати інших та почуття громадянського обов'язку. «Особистісний» блок містив тренінги на розвиток самоконтролю, особистісної адаптованості та стресостійкості.

В основу побудови розвивальної програми, зокрема тренінгових занять, покладено ігри, вправи, притчі, казки, повчальні історії, запозичені з праць вітчизняних та зарубіжних психологів, педагогів, священників та ін. (Г. Х. Андерсен, В. Большакова, П. Вайнцвайга, Т. Василюшиної, І. Вачкова, П. Вейнтрауб, С. Воробйової, В. Клименко, М. Кривко, І. Мартинюк, Ю. Пахомова, Є. Рогова, О. Рязанової, Н. Сакович, Н. Самоукіна, В. Семиченко, В. Сухомлинський, Л. Терлецька, Н. Хрящева та ін.).

Поряд з вправами та завданнями, спрямованими на розвиток духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності, у зміст вищевказаних тренінгів введено наступну тематику групових дискусій:

– психологічні та особистісні якості соціально дезадаптованих підлітків;

– наслідки ненадання кваліфікованої допомоги соціально дезадаптованим підліткам;

– специфіка та зміст роботи фахівців освітньої галузі із соціально дезадаптованими підлітками;

– методи та форми роботи фахівців освітньої галузі із соціально дезадаптованими підлітками;

– зміст та структура готовності фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками;

– психологічні чинники готовності фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками;

– форми і методи формування готовності фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

Організаційна складова програми розвитку духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками включала наступні етапи:

1. Початковий – визначення експериментальної та контрольної груп за результатами першого діагностичного зрізу. При цьому групи формувалися з числа майбутніх фахівців, котрі продемонстрували недостатній рівень готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, при цьому студенти, котрі ввійшли в експериментальну групу, виявили бажання брати участь у розвивальній програмі.

2. Основний етап – реалізація положень розвивальної програми, у тому числі проведення блоків тренінгових занять та групових дискусій.

3. Завершальний етап – проведення другого діагностичного зрізу та виявлення дієвості розвивальної програми у формуванні духовно-психологічного, соціально-психологічного та особистісно-психологічного компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками, аналіз та узагальнення отриманих даних та формулювання психологічних рекомендацій.

Вище зазначене можна представити у вигляді схеми розвитку психологічних компонентів готовності до роботи із СДП (рис. 1).

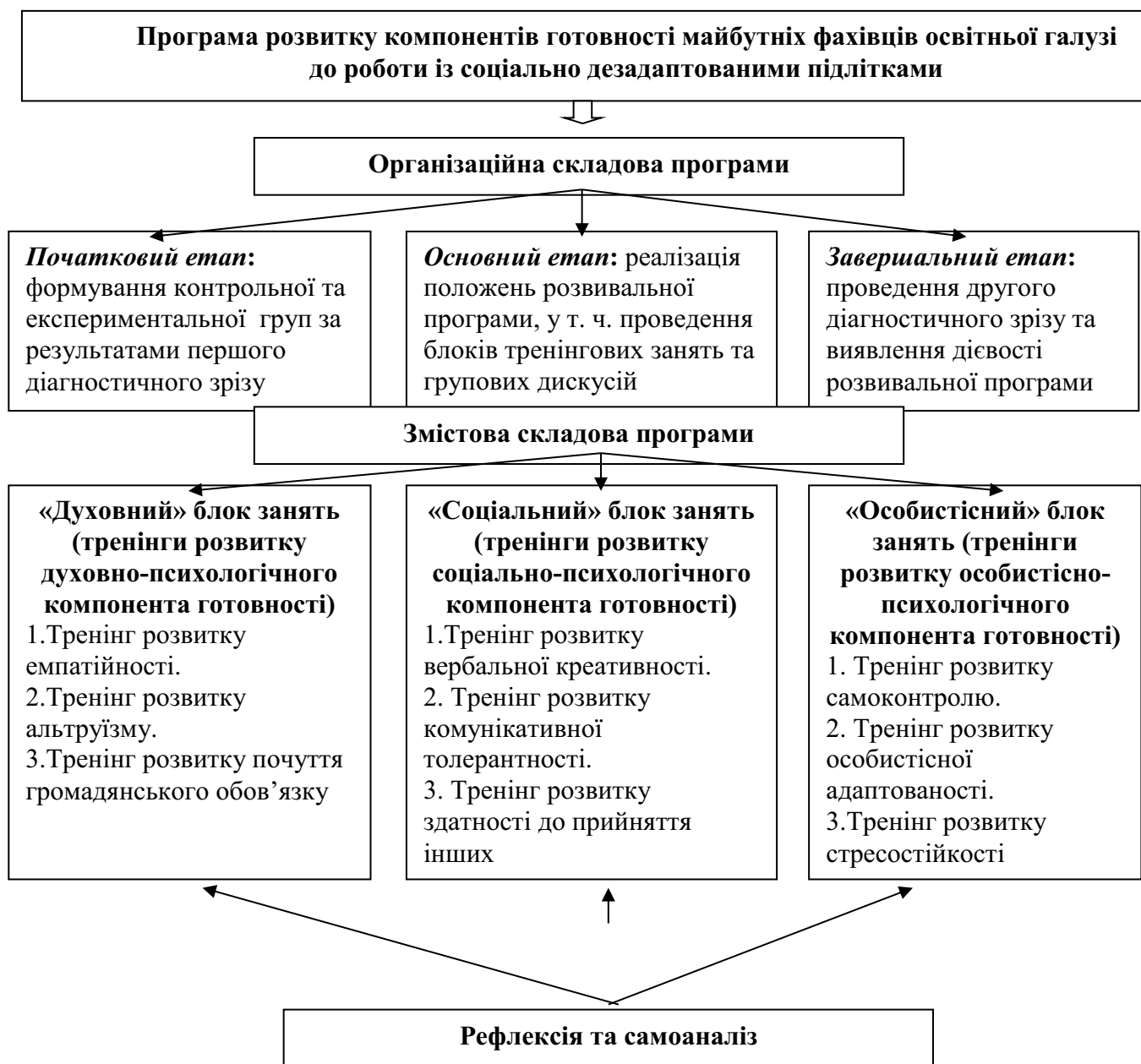

Рис. 1. Програма розвитку компонентів готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками

Тренінгова програма апробувалася протягом II навчального семестру 2012–2013 н.р. У її реалізації брали участь – студенти IV–V курсу психолого-педагогічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (майбутні соціальні педагоги і практичні психологи), які в ході констатувального етапу експерименту показали недостатній рівень готовності до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

Висновки. Таким чином, запропонована тренінгова програма побудована у відповідності до існуючих вимог, із врахуванням усіх аспектів освітньо-виховного процесу, специфіки підготовки фахівців освітньої галузі (соціальних педагогів і практичних психологів), а також особливостей професійної взаємодії із соціально дезадаптованими підлітками. Тренінгові заняття були поділені на групи залежно від домінуючого впливу на один з компонентів готовності. Формування духовно-психологічного компонента готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками здійснювалося у процесі

проведення занять «духовного» блоку, соціально-психологічного – «соціального» та особистісно-психологічного – «особистісного» блоків.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному аналізі психологічних чинників, що сприяють розвитку готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками.

Список використаних джерел

1. Моргун В.Ф. Проблема профілювання та спеціалізації у концепції підготовки практикуючих психологів / В.Ф. Моргун // Психологічна освіта в системі вищої школи. – К., 1997. – С. 110–111.
2. Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Пед. та вік. психол.» / Л.В. Мова. – К., 2003. – 20 с.
3. Мінько Т.В. Емпатія як умова розвивального впливу в міжособистісних стосунках : метод. рекомендації [для практичних психологів та вчителів] / Т.В. Мінько. // Практична психологія та соціальна робота. – 2000, – № 2. – С. 19–21 ; № 3. – С. 20–22.
4. Лисенко В.П. Організація психологічної служби у школах України 20–30 років / В.П. Лисенко, Ю.Т. Рождественський. // Практична психологія і школа. – К., 1993. – С. 22–35.
5. Кривко М.П. Роль активних методів навчання при підготовці практичних психологів / М.П. Кривко, Л.В. Скрипко // Вісник (Пам'яті Едуарда Олександровича Грішина присвячується) Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – Тернопіль, 1996. – С. 63–64.
6. Коломінський Н. Особистісно-діяльнісний підхід як методологічний принцип професійної підготовки практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи / Н. Коломінський // Психолого-педагогічні засади професійного становлення психолога і соціального педагога в умовах вищої школи. – Тернопіль, 2003. – С. 10–17.
7. Козубовська І.В. Деякі питання підготовки і діяльності шкільних психологів / І.В. Козубовська, В.В. Сагарда, Ю.А. Прокопович // Психологічна служба в системі освіти: проблеми і перспективи. – Запоріжжя, 1994. – Част. 1. – С. 6–11.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Morgun V.F. Problema profiljuvannja ta specializaciji u koncepciji pidgotovki praktikujuchih psihologiv / V.F. Morgun // Psihologichna osvita v sistemii vishhoji shkoli. – K., 1997. – S. 110–111.
2. Mova L.V. Psihologichni osoblivosti zabezpechennja osobistisnoji samorealizaciji majbutnih psihologiv u procesi fahovoji pidgotovki : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 „Ped. ta vik. psihol.” / L.V. Mova. – K., 2003. – 20 s.
3. Min'ko T.V. Empatija jak umova rozvival'nogo vplivu v mizhosobistisnih stosunkah: metod. rekom. [dlja praktichnih psihologiv ta vchiteliv] / T.V. Min'ko. // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2000. – № 2. – S. 19–21; № 3. – S. 20–22.
4. Lisenko V.P. Organizacija psihologichnoji sluzhbi u shkolah Ukraini 20–30 rokiv / V.P. Lisenko, Ju. T. Rozhdestvens'kij // Praktichna psihologija i shkola. – K., 1993. – S. 22–35.
5. Krivko M.P. Rol' aktivnih metodiv navchannja pri pidgotovci praktichnih psihologiv / M.P. Krivko L.V. Skripko // Visnik (Pam'jati Eduarda Oleksandrovicha Grishina prisvjachuet'sja) Ternopil'skogo eksperimental'nogo institutu pedagogichnoji osviti. – Ternopil', 1996. – S. 63–64.
6. Kolomins'kij N. Osobistisno-dijal'nisnij pidhid jak metodologichnij princip profesijnoji pidgotovki praktichnoho psihologa i social'nogo pedagoga v umovah vishhoji shkoli / N. Kolomins'kij // Psihologo-pedagogichni zasadi profesijnogo stanovlennja psihologa i social'nogo pedagoga v umovah vishhoji shkoli. – Ternopil', 2003. – S. 10–17.
7. Kozubovs'ka I.V. Dejaki pitannja pidgotovki i dijalnosti shkil'nih psihologiv / I.V. Kozubovs'ka, V.V. Sagarda, Ju.A. Prokopovich. // Psihologichna sluzhba v sistemii osviti: problemi i perspektivi. – Zaporizhzhja, 1994. – Chast. 1. – S. 6–11.

Yankevich, S.M. A training program to develop components of future educationists' preparedness for work with socially maladjusted adolescents. The study complements the content of the known approaches to train professionals to work with socially maladjusted adolescents in the system of higher education. In particular, the article focuses on the content of a special training program to facilitate the development of psychological factors of educationists' preparedness for work with socially maladjusted adolescents, expands the theoretical understanding of the conditions to facilitate the development of future educationists' psychological characteristics that determine their ability to perform professional tasks, as well as discusses the prospects for further scientific research of different psychological aspects of training students of psychology and social work.

The training program has been designed in line with the existing requirements and is based on the key principles of education, educationists' (social workers and psychologists) training, as well as the principles of professional interaction with maladjusted adolescents. The training program can be divided into groups according to a preparedness component to be developed.

In addition, the article discusses the possibility of using the theoretical and methodological materials and findings to improve the quality of social workers' and psychologists' professional training and personal development in the system of higher education, in particular, to facilitate the development of psychological characteristics of young professionals' readiness for work with teenagers' maladjustment.

Keywords: preparedness, personality, socially-maladjusted adolescents, developmental program, empathy, communicative tolerance, stress-resistance, self-control, individual psychological adaptability.

Відомості про автора

Янкевич Сергій Михайлович, аспірант, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.
Yankevych, Sergiy Mykhailovych, postgraduate student, G.S. Kostyuk Institute of psychology, NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: sergiy.yankevych@ukr.net